Studie
CZ + ΣEN

Acta Musei Nationalis Pragae Historia 80/2026/3
DOI: 10.37520/amnph.2026.020

Vanda Marešová

Pohřeb Františka Palackého Trojrozměrné památky ve sbírce Historického muzea Národního muzea

Vanda Marešová
Národní muzeum
vanda.maresova@nm.cz

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury ČR v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2024–2028/9.I.d, 00023272).

The Funeral of František Palacký. Three-Dimensional Artefacts in the Collection of the Historical Museum of the National Museum

Abstract: The death and subsequent monumental funeral of the eminent historian František Palacký at the end of May 1876 undoubtedly had a profound impact on the Czech public of the time. This study focuses on reconstructing the funeral ceremonies based on an analysis of sources, which include periodicals and non-periodical publications, official documents, memoirs of contemporaries, diary entries, family correspondence and collection items. Particular attention is paid to the largest collection of three-dimensional artefacts – the ribbons from the funeral wreaths, which formed the mourning decorations at the Old Town Hall and were subsequently carried by students in a procession to his final resting place.

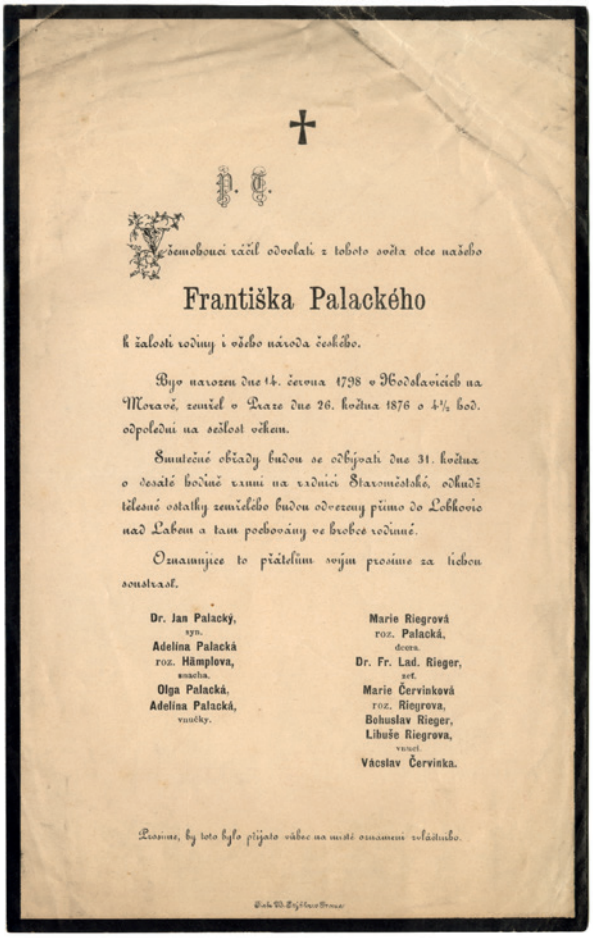
Keywords: František Palacký, funeral ribbons, 19th-century funerals, textile collection at the Department of Old Czech History of the National Museum

Úvod

„Líto mi bylo, že s dědečkovou mrtvolou tak zacházeli, jako by jim náležela.“[1] vypsala se z jednoho ze svých pocitů Marie Červinková-Riegrová (1854–1895), vnučka Františka Palackého (1798–1876). Sama si byla bezpochyby vědoma nezbytnosti veřejného a až pompézního pohřbu. Také její otec František Ladislav Rieger (1818–1903) po skonu Palackého řekl své rodině *se „zvláštním gustem: ‚Ale děti, to vám bude pohřeb královský – opravdu! To žádný král nemůže mít lepší!‘“*[2] A jeho slova se naplnila. Pohřeb Františka Palackého patřil ke gigantickým akcím českého národního života v 19. století a definitivně potvrdil jeho významné postavení v české společnosti, potažmo v Evropě.

Letos v květnu uplynulo od pohřbu 150 let, což vyvolává úvahy, jaké památky nám na tyto dny zůstaly dochovány. Knihy, tisky, fotografie, grafiky, písemný materiál, notové záznamy, trojrozměrné sbírkové předměty? Příspěvek se primárně věnuje hmotným památkám, které zůstaly uchovány v depozitářích Národního muzea (dále NM). Akcentován bude zejména soubor pohřebních stuh, jež byly při posledním loučení ve dnech 27. až 31. května 1876 připevněny na vavřínové, palmové a květinové věnce a tvořily tak významnou součást funerálních ozdob. Část historická reviduje primární prameny i sekundární literaturu se snahou získat relevantní materiál k popisu smutečních dekorací. Další úsek je věnován popisu a rozboru samotných sbírkových předmětů s navazující pasáží zpřístupňující průběžné závěry materiálově-technologického průzkumu vybraných stuh.

1 Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého. V Praze: Matice česká; J. Otto, 1898, s. 176.
2 Archiv Národního muzea (dále ANM), osobní fond Marie Červinková-Riegrová, karton 10, inv. č. 281.

Všemohoucí ráčil odvolati z tohoto světa otce našeho

Františka Palackého

k žalosti rodiny i všeho národa českého.

Byl narozen dne 14. června 1798 v Hodslavicích na Moravě, zemřel v Praze dne 26. hodina 1876 o 4½ hod. odpoledni na sedlost věkem.

Smuteční obřady budou se odbývati dne 31. hodina o desáté hodině ranní na ústavu Staroměstské, odkudž tělesné ostatky zemřelého budou odvezeny přímo do Lobkovic nad Labem a tam pochovány ve hrobce rodinné.

Oznamujíce to přátelům svým prosíme za tichou soustrast.

Dr. Jan Palacký, syn.
Adelina Palacká roz. Hämplova, snacha.
Olga Palacká, Adelina Palacká, vnučky.

Marie Riegrová roz. Palacká, dcera.
Dr. Fr. Lad. Rieger, zet.
Marie Červinková roz. Riegrova, Bohuslav Rieger, Libuše Riegrova, vnuci.
Václav Červinka.

Prosíme, by toto bylo přijato vůbec na místě oznámení zvláštního.

↑ Úmrtní oznámení Františka Palackého, Archiv Národního muzea, osobní fond František Palacký (inv. č. 681).

Prameny a literatura

Literatura zabývající se životem, dílem, myšlenkami a odkazem Františka Palackého je rozsáhlá. První životopisy a studie vznikaly již brzy po jeho smrti,[3] jiné v průběhu dalších dekád.[4] Na moderní obsáhlejší práce si čtenáři počkali na období přelomu tisíciletí.[5] Literatura týkající se pohřbu a druhého života Františka Palackého je pochopitelně chudší, jelikož se jedná pouze o malý díl jeho života, který navíc není tím nejpodstatnějším.[6] Zde nám nejvíce informací předají dobová periodika s popisy celé akce, leckdy i s obrazovým materiálem.[7] O pohřbech dalších „výtečníků" 19. století se dozvídáme v jednotlivých biografiích či vzpomínkách.[8] O průběhu pohřbů, výzdobě a hřbitovech najdeme informace v zákonodárství[9], o konkrétních pohřebních firmách a jejich službách a sortimentu v dobovém tisku nebo adresářích.[10] Základním pramenem výzkumu jsou archiválie, v tomto případě osobní fondy František Palacký, Marie Červinková-Riegrová, František Ladislav Rieger, Marie Riegrová.[11] O organizaci pohřbu, zúčastněných osobách a účtech nalezneme údaje v Protokolech schůzí pražské městské rady v období od dubna do června 1876.[12] Dalším zdrojem poznání je trojrozměrná sbírka památek na pohřeb Františka Palackého, především soubor pohřebních stuh.[13]

3 PALACKÝ, František a ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. Vlastní životopis Františka Palackého. V Praze: F. Šimáček, 1885.

4 ŘEZNÍČEK, Václav. Velký Čech: život, působení a význam Fr. Palackého, otce národa. Praha: Jos. R. Vilímek, 1897; Památník: Na oslavu stých narozenin Františka Palackého. Praha: Matice česká, 1898; NOVÁČEK, V. J. Františka Palackého korrespondence a zápisky: 1. Autobiografie a zápisky do roku 1863. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1898; CHALOUPECKÝ, Václav. Fr. Palacký. Praha: Mánes, 1912; TRAUB, Hugo. František Palacký, otec národa. Praha: Státní nakladatelství, 1926.

5 KOŘALKA, Jiří. František Palacký (1798–1876): Životopis. Praha: Argo, 1998; ŠTAIF, Jiří. František Palacký: Život, dílo, mýtus. Vyšehrad, 2009.

6 Památka na pohřeb Františka Palackého v Praze dne 31. května 1876. V Praze: Nákladem Aloise Hynka, 1876; MÁŠA, Pavel. Poslední věci vlastence: Smrt a pohřeb Františka Palackého. Pražský sborník historický. 2016, roč. 44, s. 43–97. NEKULA, Marek. Smrt a zmrtvýchvstání národa: Sen o Slavíně v české literatuře a kultuře. Karolinum, 2017.

7 Výběrově: Brousek: politický denník prostonárodní. V Praze: J. S. Skrejšovský, 1874–1879; Čech: politický týdenník katolický. Praha: Antonín Schmitt. 1869–1937; Moravská Orlice. V Brně: František Uman, 1863–1943; Národní listy. Praha: Julius Grégr, 1861–1941; Světozor: Obrázkový týdeník. Praha: František Skrejšovský. 1869–1899; Šumavan: týdenník pro zábavu a poučení. Klatovy: Max. Čermák. 1868–1945.

8 Např. BRANDL, Vincenc. Život Karla Jaromíra Erbena. Tiskem Moravské akc. knihtiskárny, 1887; ZELENÝ, Václav. Život Josefa Jungmanna. Praha: A. Hlavatá, 1873. FRIČ, Josef Václav a TAUB, Hugo. Paměti J.V. Friče. Praha: Evropský literární klub, 1939. SOJKA, Jan Erazim – CVEJN, Karel (ed.). Naši mužové: biografie a charakteristiky. Praha: Melantrich, 1953.

9 RAKOUSKO-UHERSKO a REBEC, Tomáš. Obnovený řád živnostenský: zákon daný dne 5. února 1907 (říšského zákonníku číslo 26). 1907; ŠTĚDRÝ, Bohumil (ed.). Zákony, nařízení a jiné místní předpisy mimo řád stavební platné pro král. hlav. město Prahu, jakož i některé předpisy týkající se obcí okolních a různých ústavů pražských: Díl 2. C. k. policie: policie místní: řády uliční, čelední, policie říční, zádušní a hřbitovní: policie živnostenská: tržnictví: všeobecná nemocnice: c. k. úřady: školství: různé. Praha: Důchody obce královského hlavního města Prahy, 1911.

10 Např. PEŘINA, Antonín. Městem mrtvých: praktický průvodce hřbitovy olšanskými král. hlavn. města Prahy. V Praze: Jos. R. Vilímek, [mezi 1889 a 1896]; Vilímkův průvodce po Praze a po výstavě. V Praze: Jos. R. Vilímek, 1891; LEŠER, Václav. Adressář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Holešovic-Buben, Karlína, Smíchova, Kr. Vinohradů a Žižkova: 1884–1910. 1. V Praze: Nákladem důchodův obce pražské, 1901; Národní listy. Praha: Julius Grégr, 1861–1941; Šumavan: týdenník pro zábavu a poučení. Klatovy: Max. Čermák. 1868–1945.

11 ANM, osobní fond Červinková-Riegrová Marie; ANM, osobní fond Palacký František; ANM, osobní fond Rieger František Ladislav; ANM, osobní fond Riegrová Marie.

12 Archiv hlavního města Prahy, Magistrát hlavního města Prahy, Protokoly schůzí rady městské (duben–červen 1876).

13 V Odd. starších českých dějin NM a také v Knihovně NM jsou dále uchovány medailky, plakety, grafiky a další tisky. V Českém muzeu hudby NM pak notové záznamy skladeb vzniklých u příležitosti skonu a pohřbu F. Palackého (klavírní skladba Karla Bendla: *Nad hrobem Františka Palackého*, 1876).

↑ František Palacký na úmrtním loži, zn. J. Mukařovský, J. F. Patočka, orig. dřevoryt na papíře, Národní muzeum.

Pohřby, organizace a dekorace

Pohřby významných českých osobností ve druhé polovině 19. století patřily k hojně navštěvovaným událostem, přičemž se nejednalo pouze o soukromou záležitost pozůstalých, ale o událost širšího společenského významu. Plnily více funkcí: byly demonstrací příslušnosti k českému národu a stále závazná byla také křesťanská povinnost doprovodit nebožtíka na místo posledního odpočinku. Organizace smutečních slavností se často chopily příslušné spolky, politické strany a obce, které připravily ceremonie, průvod, zajišťovaly výzdobu a pozvánky a také alespoň částečně platily účty.[14] Poslední rozloučení zahrnovalo několik povinných i nepovinných úkonů: nejdříve byla sochařem sňata posmrtná maska, po soukromém rodinném rozloučení byla rakev s nebožtíkem vystavena ve veřejné nebo spolkové místnosti. Poté byla nesena na ramenou členů příslušných institucí nebo uskupení, aby byla přeložena na smuteční vůz, který ji v mohutném průvodu se svícemi, pochodněmi, hudbou a zpěvy dopravil až na hřbitov. V průběhu pohřbu nebo po jeho skončení si mohli účastníci koupit grafiky, fotografie, brožurky s nekrology nebo životním příběhem zemřelého, notové záznamy smutečních skladeb a pochodů (*Trauermarsch*) a další memorabilia jako například pamětní medailky. Také byly často ihned zahájeny sbírky na vybudování pamětní desky nebo pomníku.

Před pohřbem Františka Palackého, který byl v českých zemích nejvelkolepějším v celém 19. století, se mu velkou návštěvností nejvíce přiblížil pohřeb Josefa Jungmanna v roce 1847: *„Jeho pohřeb byl první nejdokonalejší obraz národní probu-*

14 RAK, Jiří. Pohřeb jako národní manifestace. In: LORENZOVÁ, Helena a PETRASOVÁ, Taťána (ed.). Fenomén smrti v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 20. ročníku sympozia k problematice 19. století, Plzeň 9.–11. března 2000. Praha: KLP, 2001. s. 59.

Studie

zenosti města Prahy v tomto století. Jest uložen k věčnému odpočinku a k věčné slávě na hřbitově volšanském.“[15] Mladý Josef Václav Frič vzpomínal: *„Pohřeb našeho patriarchy byl první velkolepou národní manifestací, při níž účastnily se veškeré českým duchem již prosáklé vrstvy pražského obyvatelstva i venkova a, co nás nejvíce potěšilo a sílilo, právě masa obecného lidu, zcela jiná než ona zvědavá, jež tlačí se k pohřbu jakéhos jenerála, by spatřila obligátního ‚železného muže‘, jedoucího před truhlou, počala pochopovati, koho to všeobecné účastenství k hrobu provází. Mladší generace střídala se se staršími literáty a doktory v přebírání vzácných ostatků na své plece, každý z nás cítil se povznešen, cítě na vlastním rameně spočívati část posvátného nám břemene. Lid ukazoval si s pobožnou úctou k onomu exempláři skvostně vázaného Jungmannova Slovníku, otočeného jediným bobkovým věncem, a chápal dobře význam ozdoby té na rakvi.“*[16] O Jungmannově pohřbu se vyprávělo a psalo, že byl podobný královskému. V podobném duchu se bude skoro o 30 let později hovořit i o pohřbu Palackého.

Podle svědectví současníků byly pohřby ostatních obrozenců skromnější. Pohřeb Karla Havlíčka Borovského v roce 1856 byl jistě vnímán jako manifestace emancipace českého národa, ale z pohledu funerální výzdoby nebyl nijak okázalý či inovativní. Na rakvi byl pouze jeden vavřínový věnec, který si na památku rozebral dav přihlížejících.[17] Pohřeb Václava Hanky v roce 1861 byl výpravnější. V průvodu kráčelo asi 12 tisíc lidí, efekt působili nosiči pochodní a luceren, atmosféru povzbudili zpěváci. *„František Palacký, kníže Thurn-Taxis, Ladislav Rieger, Václav V. Tomek, Wenzig, Brauner a Frič drželi černý přehoz, členové čtenářských spolků nesli Hankovy řády.“*[18] Vůz s rakví zdobil velký vavřínový věnec se stuhami v barvách trikolory. *„Vážně skončila na Vyšehradě smuteční slavnost, na kterou pamatovat budou ještě pozdní vnukové. O listy vavřína s Hankovy rakve dělil se lid dychtivě a nadšeně si četl tklivou báseň od Jahna, kterou při průvodu rozdávali.“*[19]

K místu posledního odpočinku na karlínský evangelický hřbitov doprovodil svého přítele Pavla Josefa Šafaříka v roce 1861 i František Palacký. Na Šafaříkovu počest byl na Národním muzeu vyvěšen smuteční prapor. Božena Němcová zemřela v mladém věku v roce 1862. Její pohřeb byl atypický velkou účastí žen a dívek, které se přišly rozloučit s jednou z největších českých spisovatelek. V popisu akce se dozvídáme i o věncích: *„Vůz byl ozdoben mnohými věnci vavřínovými, vesměs slovanskými trikolorami okrášlenými. Zejména uvádíme věnec, jejž darovaly ‚dcery československé spisovatelce Babičky‘, věnec od paní kněžny Thurn-Taxisové, hraběnky Kounické, od akademického spolku atd.“*[20]

Pohřeb Jindřicha Fügnera v listopadu 1865 byl ohromující především zásluhou značného počtu sokolů a jejich stoupenců. Dlouhý průvod z tělocvičny v Žitné ulici na Olšanské hřbitovy udivoval počtem truchlících a zúčastněných spolků s prapory, přibližně 60 smutečními vozy a poté u hrobu sokolskou stafáží s pochodněmi. Smuteční věnce s trikolorami byly odvezeny na umrlčím voze poslaným pražskou obcí a položeny u hrobu. Pohřeb Karla Jaromíra Erbena v roce 1870 byl obdobný.[21] V dlouhém průvodu, kde zpíval spolek Hlahol a hudebník Karel Bendl dirigoval svoji smuteční skladbu, bylo přítomno mnoho spolků – sokolové, Akademický čtenářský spolek, obchodnický spolek Merkur, ostrostřelci se svícemi a akademikové s pochodněmi.[22] Pohřební vůz byl zaplněn více jak třiceti krásnými věnci se stuhami v národních barvách. Na rakvi ležel věnec rodiny a věnec mladoboleslavské Besedy. V průvodu kráčeli i Erbenovi spolupracovníci František Palacký a František Ladislav Rieger.

15 SCHULZ, Ferdinand. Josef Jungmann. V Praze: Spolek pro vydávání laciných knih českých, 1873, s. 130.
16 FRIČ, Josef Václav a TAUB, Hugo. Paměti J.V. Friče. Praha: Evropský literární klub, 1939, s. 78.
17 SOJKA, Jan Erazim – CVEJN, Karel (ed.). Naši mužové: biografie a charakteristiky. Praha: Melantrich, 1953. s. 313.
18 KISCH, Egon Erwin. Pražský pitaval. Praha: Pokrok, 1933, s. 279.
19 Lumír: týdenník beletristický. Praha: Tisk a náklad Kateřiny Jeřábkové, 17. 1. 1861, č. 3, s. 65.
20 Národní listy. 25. 1. 1862. Praha: Julius Grégr, roč. 2, č. 21, s. (2).
21 GRUND, Antonín. Karel Jaromír Erben. V Praze: Melantrich, 1935, s. 173.
22 BRANDL, Vincenc. Život Karla Jaromíra Erbena. Tiskem Moravské akc. knihtiskárny, 1887, s. 94.

V říjnu 1874 pohřbíval několikatisícový dav na Vyšehradě básníka Vítězslava Hálka. Tisk informoval, že bylo přivezeno 127 skvostných věnců ze všech končin vlasti.[23] Na podzim roku 1875 se František Palacký ještě zúčastnil pohřbu primátora Františka Dittricha, který organizovala pražská obec. Městští radní si najali pohřební ústav Karla Fuchse, který se těšil dobré pověsti a byl schopný zařídit i velké pohřby. Na rakvi byly položeny věnce s fábory, nejskvostnější věnec se stuhami v českých barvách byl pochopitelně ten od obce pražské.[24] Na pohřbu svého dlouholetého známého Josefa Friče dne 21. května 1876 už Palacký z důvodu své nemoci nebyl. Zástupcem rodiny byl Václav Červinka, který měl s Fričem přátelský vztah. Frič byl dokonce poručníkem jeho mladších sourozenců Miloše a Marie Červinkových.[25]

O dva roky později po Palackém byl ke královskému přirovnáván pohřeb malíře Jaroslava Čermáka v červenci 1878. Umělcovy ostatky byly převezeny z Paříže a pak slavnostně doprovázeny z Týnského chrámu na Olšanské hřbitovy. *„Bezčetných, drahocenných věnců zdobilo rakev a katafalk a ku dvoum stům věnců muselo se nésti za umrlčím vozem. Tisíce a tisíce lidu stály v ulicích, kudy se pohřební průvod obíral a ty tisíce želely veliké ztráty, jež stala se národu českému úmrtím Čermákovým.“*[26] Ještě připomeňme jeden pohřební průvod tohoto období v Praze. Ačkoliv se nejednalo o českou vlastenku, návštěvnost byla velká. V květnu 1884 byla z Pražského hradu převážena do Vídně zesnulá bývalá císařovna a česká královna Marie Anna Savojská, vdova po Ferdinandu V. Také zde nacházíme zmínku o věncích: *„Ještě před uložením mrtvoly do rakve položeny byly v komnatě, kde zesnulá císařovna odpočívala, četné věnce, mezi nimi také palmový věnec od obce Pražské věnovaný, jejž odevzdal starosta dr. Černý. Na stužkách věnce toho jest nápis: ‚Obec Pražská 184/584.‘ […]. Za hlaholu všech zvonů Pražských dal se imposantní pohřební průvod v půl jedenácté hodině z hradního nádvoří na pochod. Nejdříve jel vůz s věnci, jichž bylo veliké množství; byla to samá palma a vavřín. Se všech věnců splývaly široké stuhy, ponejvíce v barvách panující rodiny (červené a bílé) s věnováním ve zlatě.“*[27]

V době pohřbu Palackého byla původní cechovní a pohřební bratrstva v českých zemích nahrazena specializovanými firmami obstarávající pohřební výzdobu, dopravu, tisk parte, personální zajištění – buď jednotlivostmi, nebo jako kompletní službu, jež zbavovala truchlící zátěže. V každém větším městě působil obdobný pohřební ústav s názvy Entreprise des pompes funèbres (z franc. převzatý název znamenal ústav pro obstarávání pohřbů), Pietas, Pietät, Concordia, Konkordia, Humanitas, Charitas, jak se dozvídáme z dobových adresářů a reklam. Kupříkladu v Klatovech a okolí podnikal ústav pro obstarávání pohřbů PIETAS, zařizoval částečné i úplné pohřby všeho druhu, prodával kovové, niklové a dřevěné rakve vlastní výroby, voskové svíce, pohřební věnce a stuhy všech barev s libovolnými nápisy, pokrývky a podušky do rakví atd., dále půjčoval pochodně a pohřební vozy.[28] V Praze patřil k největším firmám ústav Entreprise des pompes funèbres Karla Fuchse. Pro nemajetné obstarávala skromné pohřby jejich příslušná obec. V Praze při magistrátu fungoval pro tyto účely Zádušní úřad a hřbitovní správa.

Smuteční hosté, kteří kupovali pouze květiny a věnce, využívali služeb zahradníků a květinářek. Smuteční stuhy na kříž nebo na věnec si mohli koupit v galanteriích (prýmkařské zboží), tisknutí nebo lepení písmen na stuhy pak zhotovovali knihtiskaři. Častým inzerentem svých služeb byl pražský knihtiskař Josef Šrámek, který sliboval *„Nápisy na stuhy pohřební zhotovují se okamžité. Výrobky vzorné — Provedení přesné. — Ceny mírné.“*[29] Rychlost zhotovení byla jistě při zařizování pohřbu a funerálních dekorací podstatná deviza.

23 Světozor: Obrázkový týdeník. Praha: František Skrejšovský, 16. 10. 1874, roč. 8, č. 42, s. 500.
24 Pokrok. V Praze: Emil Hrabal, 25. 10. 1875, roč. 7, č. 296, s. [2].
25 ANM, osobní fond Marie Červinková-Riegrová, karton 10, inv. č. 281.
26 Svobodný občan: Časopis věnovaný lidu našemu. V Slaném: Fr. Neubert, 13. 7. 1878, roč. 7, č. 28, s. [2].
27 Konstituční Pražský kalendář pro město i pro venkov: Nový Pražský kalendář pro město i pro venkov na obyčejný, 365 dní mající rok po Kristově narození 1885. 1885, roč. 37. V Praze: Tiskem a nákladem A. Haase, dříve Bohumila Haase synů, 1885, s. 113–115.
28 Šumavan: týdenník pro zábavu a poučení. Klatovy: Max. Čermák, 16. 9. 1893, roč. 26, č. 37, s. 402.
29 Čech: politický týdenník katolický. Praha: Antonín Schmitt, 29. 11. 1895, roč. 27, č. 274, s. [4].

↑ Reklama na pohřební ústav Karla Fuchse Entreprise des pompes funèbres v Žitné ulici v Praze, In: PEŘINA, Antonín. Městem mrtvých: praktický průvodce hřbitovy olšanskými král. hlavn. města Prahy. V Praze: Jos. R. Vilímek, [mezi 1889 a 1896].

↑ Reklama na knihařství Josefa Šrámka v Široké ulici v Praze. In: *Nová doba*, 1895.

Pohřeb Františka Palackého

Jestliže byl úspěšný pohřeb posuzován i z hlediska mohutnosti průvodu a přihlížejících davů, byl pohřeb Palackého nejvýraznější. V době jeho skonu již byla česká žurnalistika etablovaná a existovalo množství periodik, která referovala o životě a úmrtí slavného jedince, přípravách a samotném průběhu pohřbu, o vystavení rakve, o výzdobě, o průvodu; byly vyjmenovány jednotlivé spolky, sdružení i významní jednotlivci, otištěny smuteční řeči, vše doplněno grafikami, později fotografiemi. Informací o Palackého skonu, smutečních slavnostech a finálním pohřebním průvodu je tedy značné množství. V tomto příspěvku bude po stručném nástinu pohřbu akcentována smuteční výzdoba, a především zmínky o pohřebních věncích a stuhách.

Tradiční křesťanský pohřeb začínal přípravou nebožtíka, rozloučením v domě smutku, modlitbou s knězem a pokračoval přenesením mrtvoly do kostela, kde byly vykonány další náboženské úkony. Následoval pohřební průvod v čele s knězem provázený zpěvem a zvoněním, obřad u hrobu a jeho vykropení svěcenou vodou, spuštění rakve a vhození hrstí hlíny. Pohřeb Františka Palackého byl kombinací tradičně vedeného pohřbu (průběh rovněž ovlivnila evangelická víra zesnulého), národního demonstrativního pohřbu a veřejné masové akce uzpůsobené nebývalému množství truchlících. Předchozí národní pohřby působily jako nácvik na tuto velkolepou událost, kdy organizátoři musely v krátkém časovém úseku předvést maximum svých schopností. Rok 1876 už nebyl dobou absolutismu, kdy bylo veřejné shromažďování silně omezeno (stále však platil úřední dohled), a pohřeb tak sloužil jako vítaná příležitost k hojnému shromáždění, přesto byla

účast v průvodu bezpochyby vnímána jako manifestace českého národního cítění. V Palackého pohřbu se setkaly fakticky všechny atributy národního pohřbu typického pro druhou polovinu 19. století.[30] Shromážděný dav především demonstroval etnickou příslušnost k českému národu, upevnil si kolektivní identitu a veřejně si potvrdil správnost svého počínání a směřování. Podle Marka Nekuly byl rovněž silný *„národně sekularizovaný christologický narativ smrti a zmrtvýchvstání i jeho mesianistická a martyrologická sémantika."*[31] Tedy příběh o smrti a znovuzrození starobylého národa a celoživotní obětavé práci zesnulého pro národ na úkor vlastního pohodlí a fyzického zdraví. Jeho příklad a živoucí odkaz poté posloužil coby morální vzor pro nastupující generaci.

O atmosféře bezprostředně po skonu Palackého odpoledne 26. května 1876 nechme vypravovat Marii Červinkovou-Riegrovou: *„V několika minutách roznesla se zvěst po Praze. Dům byl obklopen tázajícími se. Městská rada ukončila své sezení a uzavřela starati se o pohřeb dědečkův. Telegramy rozlétly se po celém světě, jednotlivci telegrafovali o své újmě. Černé prapory počaly se všude vyvěšovati."*[32] Telegrafický úřad pracoval až do noci a rozesílal a přijímal depeše z celé Evropy. Došlo až 1700 depeší![33]

Pro pohřeb slavného člověka, kde se čekalo velké shromáždění pražských i mimopražských obyvatel, bylo nutné zajistit veřejné vystavení rakve s ostatky v adekvátních prostorách a umožnit přístup tisícům lidí po několik dní. Také pohřební průvod (kondukt) musel být precizně sestaven, účastníci poučeni a davy hlídány, aby nedošlo k chaosu, úrazům a škodám na majetku. Sledovat organizaci Palackého pohřbu můžeme částečně v Protokolech schůzí rady městské z května až června 1876.[34] O Palackého skonu se městská rada dozvěděla hned 26. května v 17 hodin při svém zasedání.[35] Neprodleně byla na další den svolána mimořádná schůze rady hl. města Prahy. Náměstek purkmistra Otakar Zeithammer[36] (1832–1919), mimochodem příbuzný Měchurových a Palackých, zde pronesl, že město Praha má povinnost uspořádat slavnému dějepisci pohřeb. Tento návrh byl jednohlasně přijat. Zeithammer dále oznámil zajištění balzamování a přenesení těla na radnici, kde bylo vystaveno na katafalku. Také referoval o sejmutí sádrového odlitku tváře zesnulého. Na jeho impulz bylo vytištěno parte v české a německé verzi a bylo urychleně rozesíláno obcím, spolkům a korporacím, u nichž se předpokládala účast na pohřbu. Datum zahájení pohřbu bylo stanoveno na středu 31. května 1876 v 10 hodin. Město Praha mělo uspořádat průvod uvnitř města k Poříčské bráně, odtud by pak organizaci převzalo karlínské zastupitelstvo. Bylo ustaveno *komité* (zástupci obce, Českého klubu, Sokola a obecních úředníků), které mělo celou přípravu na starost. Deputace obecních starších následně odešla vyslovit soustrast rodině.

Pohřeb obstarával pohřební ústav Entreprise des pompes funèbres (první pražský pohřební ústav od 1863), majitel pohřebního ústavu v Žitné ulici byl Karel Fuchs. Městská rada objednávala více pohřbů u Karla Fuchse, např. za pohřeb městského rady Bedřicha Hankeho v květnu 1876 zaplatila 46 zl. a 40 kr. Pro pohřeb dr. Josefa Friče koupila městská rada od paní Ryvolové (Rivolové), která patřila mezi jejich časté dodavatele stuh a smutečního floru, za 14 zl. červenou a bílou stužku s nápisem a třepením k věnci.[37] Svíce zas bývaly pořizovány u Antonína Beutlera, voskaře z Václavského nám. č. 776. Konečná částka vydaná za

30 Více NEKULA, Marek. Smrt a zmrtvýchvstání národa: Sen o Slavíně v české literatuře a kultuře. Karolinum, 2017.
31 Tamtéž, s. 307.
32 Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého. V Praze: Matice česká; J. Otto, 1898, s. 175.
33 Památka na pohřeb Františka Palackého v Praze dne 31. května 1876. V Praze: Nákladem Aloise Hynka, 1876, s. 5.
34 Archiv hlavního města Prahy, Magistrát hlavního města Prahy, Protokoly schůzí rady městské (duben–červen 1876), s. 280–286.
35 Památka na pohřeb Františka Palackého v Praze dne 31. května 1876, s. 3.
36 O. Zeithammer byl zvolen purkmistrem dne 2. června 1876, tedy pár dní po pohřbu Palackého.
37 Archiv hlavního města Prahy, Magistrát hlavního města Prahy, Protokoly schůzí rady městské (duben–červen 1876), s. 295.

pohřeb Františka Palackého byla značná a na dlouhou dobu převýšila náklady na jiné pohřby. V Protokolech čteme: *„Náklad, jaký vyžadoval pohřeb slavného dějepisce království Českého p. Františka Palackého, summou 2466 zl. 93 kr. budiž sboru obecních starších doporučen ku schválení.“*[38] Dále byly schváleny výdaje za poštovní známky na poslané dopisy (8,85 zl.), za zádušní pohřební vůz z Prahy do Lobkovic (65 zl. 40 kr.), za rozličné práce při pohřbu (28 zl. 60 kr.), za povozné při jízdě do Lobkovic (48 zl.) a za krabičku na řády (32 kr.).[39]

Městský rada J. Lengler měl v kompetenci *„obstarání vykrášlení síně smuteční“*[40] na Staroměstské radnici. Výzdoba, kterou připravil pohřební ústav, byla působivá a nezapomenutelná. Schody byly pokryty koberci, zábradlí a dveře byly zahaleny černými draperiemi.[41] *„Stará zasedací síň, v níž pak mrtvola Palackého byla vystavena, podobala se smuteční zahradě. Stěny, strop i podlaha byly černým suknem potaženy, okna zastřena černými záclonami, od stropu pak splývaly draperie vroubené zbitými listy dubovými. Kolem dokola rozestaveno bylo množství exotických květin, uprostřed pak na estrádě, černým sametem pokryté, spočívala otevřená rakev, chovající tělesné pozůstatky zesnulého.“*[42] U katafalku drželi čestnou stráž sokolové, granátníci, ostrostřelci, členové pěchotního sboru a členové Akademického čtenářského spolku.

Podle popisu ve *Světozoru*[43] byla smuteční síň ve druhém patře radnice krásně vyzdobena s množstvím vkusně rozestavěných azalek, cinerárií a exotických květin ve všech barvách vydávajících libou vůni. Rakev byla vyložena černým sametem s okraji se stříbrným třepením. Vnější měděná rakev byla zdobena stříbrnými ornamenty, po okrajích splývaly bruselské krajky. Hlava nebožtíka ležela na aksamitovém polštáři se stříbrnými třásněmi. Byl ustrojen do černých šatů a obut do lakovaných bot, na hrudi měl připevněny všechny řády. Za jeho hlavou byl instalován velký stříbrný krucifix a baldachýn, u nohou rakve byl položen polštář se stříbrně vyšívaným nápisem *„Odpočívej v Pánu sladce!“*.[44] Kolem katafalku hořelo 80 velkých svící z nejčistšího vosku.

Pražská městská rada k rakvi položila první věnec. Věnců bylo postupem doby takové množství, že byla vedle smuteční síně vyhrazena místnost pro jejich uložení. *Národní listy*[45] zveřejnily seznam položených věnců ve smuteční síni (palmové, vavřínové, z kvetoucích rostlin), podle něhož si můžeme ověřit, že velká část věncových stuh je v současnosti uložena ve sbírce Odd. starších českých dějin NM.

Také rodina F. Palackého se dostavila na radnici. Marie Červinková-Riegrová si poznamenala: *„Věnců bylo u rakve položeno nesmírné množství a překrásných.“*[46] Až do večera v úterý 30. května 1876 přicházely tisíce truchlících (podle odhadu až 40 000 denně, celkem cca 100 000 osob). Poté už byla radnice pro veřejnost uzavřena kvůli pitvě, znovu uložení těla do rakve a zaletování. Do ranních hodin muselo být vše připraveno.

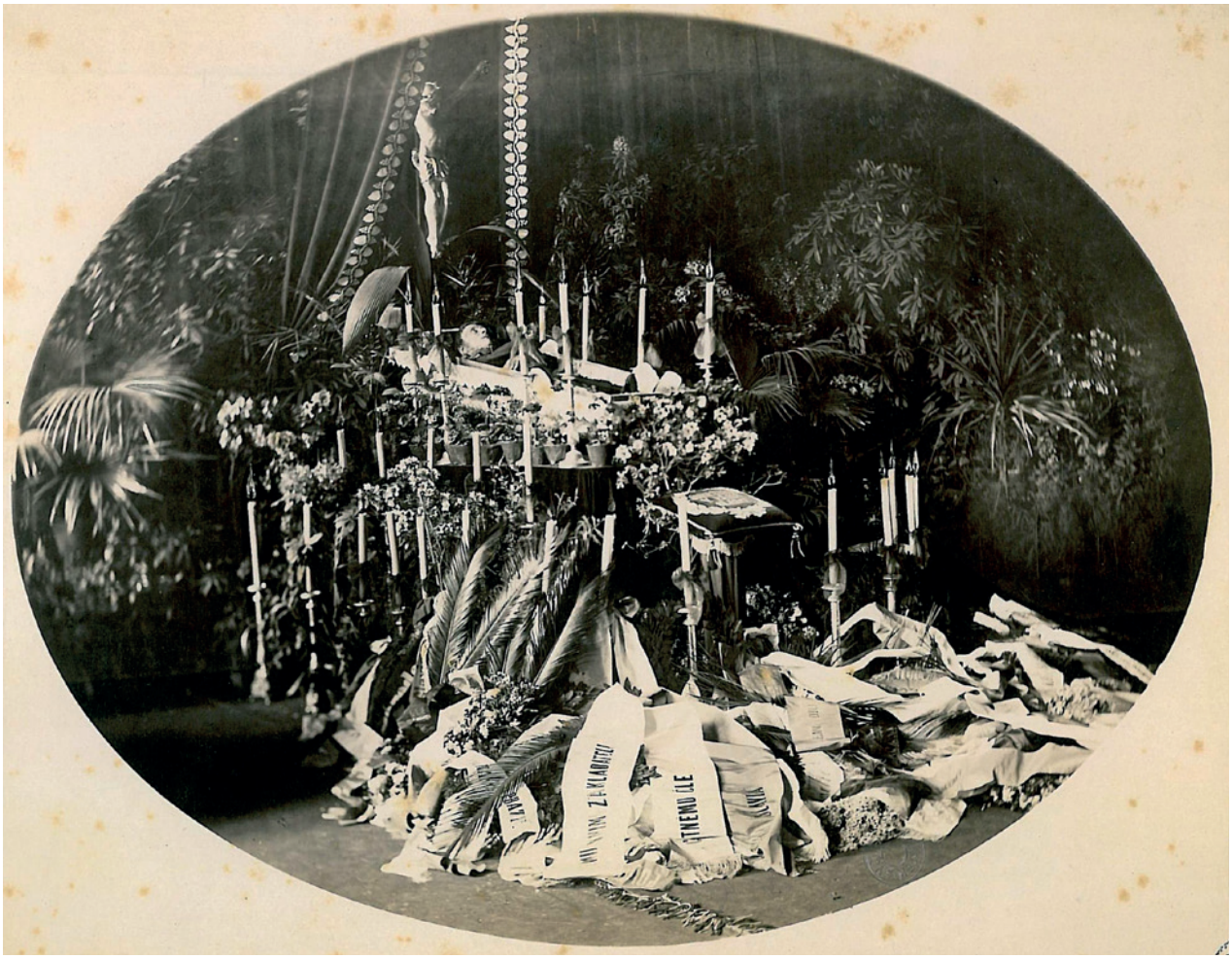
V *Národních listech*[47] den před pohřbem otiskli Pořádek při pohřebním průvodu Palackého. Průvod měl po zahájení městského rady Ferdinanda Vališe vyjet od Staroměstské radnice ve středu 31. května 1876 v 10 hodin. Aby se zabránilo chaosu a nepředloženostem, byla předem stanovena pozice na trase jednotlivých spolků, besed, sborů, deputací, zastupitelstev, výborů, sdružení, organizací, jednot, svazů, škol a dalších uskupení. Prostřednictvím novinových zpráv byli členové průvodu informováni o místě shromáždění, zároveň byli další členové různých uskupení vyzýváni k hojné účasti s doporučením, jaký zvolit smuteční oděv.

38 Tamtéž, s. 361.
39 Tamtéž, s. 336–390.
40 Tamtéž.
41 Památka na pohřeb Františka Palackého v Praze dne 31. května 1876, s. 5.
42 Řezníček 1897, s. 350–351.
43 Světozor: Obrázkový týdeník. 9. 6. 1876, roč. 10, č. 23, s. 342.
44 Památka na pohřeb Františka Palackého v Praze dne 31. května 1876, s. 6.
45 Národní listy, 30. 5. 1876.
46 ANM, osobní fond Marie Červinková-Riegrová, karton 10, inv. č. 281.
47 Národní listy, 30. 5. 1876.

↑ Čestná stráž na Staroměstské radnici. In: *Světozor*, 9. 6. 1876, roč. 10, č. 23.

Před zahájením průvodu se ve středu ráno u katafalku shromáždili na jedné straně Riegrovi, na druhé Palačtí, děkan Antonín Marek z Libuně (nestor českého národního obrození), zástupci české historické šlechty (Jindřich Clam-Martinic, Karel Schwarzenberg, Jiří Lobkovic, František Thun, Josef Nostic, Rudolf Chotek, Albrecht Kounic atd.), zemský výbor, děkan univerzity, zástupci zemského a vrchního soudu a politici František August Brauner, Otakar Zeithammer, Karel Sladkovský, Karel Leopold Klaudy, Alois Pražák, Ignát Wurm, Václav Bělský. Za zpěvu Hlaholu pronesl superintendant Molnár pohřební řeč. Poté členové obecního zastupitelstva snesli masivní kovovou rakev a vložili ji na trojspřežní vůz. Zástup byl veden oklikou přes nábřeží a dnešní Národní třídu ulicí Na Poříčí až do Karlína. Pro množství zúčastněných se průvod nemohl sešikovat na Staroměstském náměstí, ale podle přesného rozmístění se postupně připojovaly na konec průvodu další skupiny. Kondukt, v jehož čele jel ve voze Ferdinand Vališ, se ubíral podle instrukcí šestistupem. Za prvním vozem následovala banderia, tzn. jezdci na koních ve stejnokroji a s prapory. V přední části průvodu šly všechny univerzity a techniky, spolky, deputace, korporace, výbory, organizace, jednoty,

↑ Smuteční síň, konec května 1876, zn. Eckert, fotografie, Národní muzeum – Náprstkovo muzeum.

zástupci obcí a měst, vojenští vysloužilci a hasiči, většina z nich si nesla své černě potažené prapory. Z dámských uskupení pak byly přítomné členky býv. Amerického klubu dam, spolky Vlasta, Lada, Ludmila, Spolek sv. Ludmily, žákyně Vyšší dívčí školy.[48] Za dámskými spolky následovali studenti s vavřínovými, palmovými a z kvetoucích květin věnci ve čtyřech řadách, *„s drahocennými stužkami v barvách českých neb slovanských“*,[49] za nimi pak Hlahol, Lumír a další zpěvácké spolky zpívající Vašákovo Miserere. Celkem šlo přes 800 zpěváků, za nimi následovali evangeličtí duchovní. Před samotným pohřebním vozem s plastikami andělů kráčelo 18 akademiků s palmovými ratolestmi.[50] Pak již přijížděl vůz s rakví – šest koní zakrytých černým suknem vedlo šest černě oděných zřízenců. Osm členů zastupitelstva drželo fábory z pohřebního vozu, což zvolil O. Zeithammer podle francouzského zvyku.[51] Za smutečním vozem s rakví (vedle rakve ještě kráčelo šest členů Sokola, šest členů Akademického čtenářského spolku s hořícími voskovicemi) šli nejdříve mužští členové rodiny, poté představitelé města Prahy (nesli černý sametový polštář s řády F. Palackého)[52] a okolních měst, zemští poslanci, Český klub, Národní klub, zástupci duchovenstva, Musea, Svatoboru, univerzity, Královské české společnosti nauk, Českého klubu, advokátní komory, c. k. úředníci. Významnou skupinou bylo přes 900 členů Sokola v kroji a s prapory.[53] Pěší průvod uzavíral spolek Vltavan s hudbou. Poté již následovaly vozy s rodinnými příslušníky a dalšími smutečními hosty.

48 Detailní vyjmenování in: Památka na pohřeb Františka Palackého v Praze dne 31. května 1876, s. 15–23.
49 Národní listy, 1. 6. 1876.
50 Šumavan, 10. 6. 1876.
51 Archiv hlavního města Prahy, Magistrát hlavního města Prahy, Protokoly schůzí rady městské (duben–červen 1876).
52 Památka na pohřeb Františka Palackého v Praze dne 31. května 1876, s. 3.
53 Tamtéž, s. 20.

Některá seskupení vypadala jistě efektně, např. banderia čítala asi 400 jezdců (měli černé fábory přes prsa), členové Akademického čtenářského spolku (1 600 osob) měli červenobílé šerpy černě zastřené; žižkovská a pražská měšťanská beseda (500 osob), řemeslnicko-živnostenská beseda, pražští mlynáři a sládci, typografická beseda – ti zase drželi v rukách rozžaté svíce.[54] Účast byla ohromná, *Národní listy*[55] psaly, že taková česká a národní manifestace nebyla od slavnosti položení základního kamene Národního divadla v květnu 1868. Jejich odhad lidí v průvodu byl 30 000 a dalších (statických) účastníků 100 000. Jiné prameny zmiňují až 50 000 *hlav* v samotném průvodu.[56]

VSTUPNÍ LÍSTEK
do
staroměstské radnice
k
pohřbu p. Frant. Palackého
dne 31. května 1876
o 10. hodině ranní.

↑ Vstupní lístek na Staroměstskou radnici při zahájení pohřebního průvodu, 1876, Archiv Národního muzea, osobní fond F. Palacký.

Smuteční výzdoba v ulicích se ještě ráno dokončovala, všude panoval do poslední chvíle ruch a spěch. Téměř ze všech domů v ulicích, kde měl průvod procházet, vlály černé smuteční prapory. V ulicích byly pro lepší výhled postaveny tribuny, lidé si spontánně hledali jakékoliv vyvýšené místo – lešení, hromady a výklenky. Působivé bylo Václavské náměstí, celé zahalené černými prapory. Výkladní skříně obchodů byly vyzdobeny a knihkupci nabízeli Palackého knihy i brožurky o zesnulém a jeho portréty. Zvláště Karlín, za který Palacký kandidoval do českého zemského sněmu, uctil památku svého zastupitele bohatou výzdobou. Černé prapory a praporky byly všudypřítomné. Zdejší Měšťanská beseda byla skvostně vyzdobena draperiemi a sádrovým poprsím historika, po straně instalace stály dva modlící se kovoví andělé a v kovových urnách plály smuteční ohně. V pozadí byly spuštěny červeno-bílé prapory potažené smuteční rouškou.[57] U Občanské záložny byla na draperii umístěna podobizna zesnulého, v Jungmannových sadech byl instalován smuteční pomník (s nápisem směrem k Praze Mrtev, směrem k Libni Žije), v průčelí pomníku byl zavěšen vavřínový věnec s fialovými stužkami, kolem stály družičky se šerpami a shluk místních obyvatel.[58]

V Karlíně u Invalidovny byla přestávka, přepřahaly se koně, pěší se vraceli zpět do Prahy. Měnilo se také osazenstvo ve vozech, kdy si do vozu k manželce Marii Riegrové a jejich dvěma dcerám přisedl F. L. Rieger. Do jiného vozu usedl Jan Palacký a Bohuš Rieger. A také již unavený 91letý kněz Antonín Marek, který zvládl jít v průvodu od radnice až k Invalidovně.[59] Marie Červinková-Riegrová pozorovala u Invalidovny studenty, jak z věnců odepnuli *pentle*[60] a poté věnce naházeli na vozy. Stuhy byly prozatímně uloženy na Staroměstské radnici se záměrem je darovat do sbírek Národního muzea.[61]

Teprve po 14. hodině se průvod s více než dvěma sty vozy pohnul z Karlína směrem k Lobkovicím. Bylo dusno a prašno, Marie Červinková-Riegrová s matkou a sestrou Libuší byly unavené, neměly dostatek vody a jídla, jedinou útěchou a vzpruhou jim byl zájem celého národa o rozloučení s jejich tatínkem a dědečkem.[62] Riegrovi jeli hned za vozem s rakví, viděli tak, že v její blízkosti je jen několik nejdůležitějších věnců. Jeden těžký vůz s věnci se naneštěstí několikrát převrhl a bylo nutné mu zpevnit kolo.[63] Věnce často padaly z přeplněných vozů, čehož využívali kolemstojící a věnce si rozebírali a trhali na kusy, zvlášť ty palmové. Při příjezdu do další vesnice vůz zastavil a byly na něj přidány další věnce. V Ďáblicích

54 Národní listy, 1. 6. 1876.
55 Národní listy, 1. 6. 1876. Rovněž Svobodný občan 3. 6. 1876, roč. 5, č. 23.
56 Památka na pohřeb Františka Palackého v Praze dne 31. května 1876, s. 21.
57 Národní listy, 1. 6. 1876.
58 Ve fondech Archivu hlavního města Prahy je uložena fotografie Očekávání slavnostního průvodu pohřebního pana Františka Palackého u „Mausoleum“ na náměstí Karlínském dne 31. května 1876 (inv. č. VI_44_7).
59 Památka na pohřeb Františka Palackého v Praze dne 31. května 1876, s. 20.
60 ANM, osobní fond Marie Červinková-Riegrová, karton 10, inv. č. 281.
61 Moravská Orlice, 2. 6. 1876
62 ANM, osobní fond Marie Červinková-Riegrová, karton 10, inv. č. 281.
63 Tamtéž.

přiložila na vůz věnec s trikolorou vybraná dívka.[64] V Líbeznici pak na vozy přibyly věnce od obce Líbeznice a Obříství a od obce Brandýs věnec s nápisem na stuhách *„Věnuje otci národa okres brandýský“*.[65] Všechny obce, kterými se projíždělo, byly náležitě ozdobeny. V Lobkovicích už byly na hřbitově přítomny velké davy, někteří lidé byli z okolí, další zástupy přijely vlakem z Prahy. Už při přípravě průvodu se i F. L. Rieger obával, aby nedošlo k nemilému incidentu, že by cesta na malý místní hřbitov byla zatarasena davem a vozy neprojely. Požádal u městské rady o součinnost sokolů a dalších při přípravě dostatečného prostoru.[66] Hřbitovní zeď za hrobkou v Lobkovicích byla pokryta černým plátnem se zavěšeným prostým krucifixem. Stěny hrobky byly smutečně zastřeny, na hlavní stěně bylo zavěšeno několik věnců s trikolorami (např. od Sokola mělnického). Na rakvi zůstal pouze jeden věnec od rodiny se sněhobílou stuhou.[67] Po smutečních proslovech evangelických duchovních byla rakev vsunuta do hrobky. Při spouštění rakve si Marie chtěla kousek věnce utrhnout na památku, ale to jen pobídlo několik přítomných a *„strhla se mela a mačkanice“*.[68] Rakev byla postavena, mašli odepnuli a věnec dali k rozebrání. Házet hlínu na rakev nebylo raději dovoleno. Ceremonie skončily až o půl sedmé večer, teprve poté se Riegrovi a Palačtí odebrali na zámek, kde byl připraven smuteční kar. Mladí přespali v Lobkovicích, zatímco manželé Riegrovi odjeli vozem domů. Druhý den ráno se mladé osazenstvo vydalo na hřbitov, kde zedníci už zdili hrobku. Vybrali si pro sebe asi pět věnců a umístili je do hrobky, ostatní rozvěsili po kostele. Ten den odpoledne po příjezdu do Prahy Marie usoudila, že by její rodiče upřednostnili klid, a sama se vydala do redakcí *Pokroku*, *Politiky* a *Brouska* shánět noviny. Večer přišlo k Riegrovým do MacNevenovského paláce mnoho hostů, aby jim ještě jednou vyjádřili svou soustrast. Tím byl skoro týdenní vyčerpávající sled pohřebních událostí pro rodinu ukončen.

Už při projednávání průvodu bylo dohodnuto, že některé věnce budou položeny na rakev, zatímco jiné na zvláštní vozy, které je převezou do Lobkovic. Další věnce měli nést akademici (nakonec patrně až 300 mladíků[69]) s tím, že se tyto věnce vrátí rodině. Noviny *Šumavan* také přinesly podrobný popis pohřbu a mj. pochválily tuto část průvodu: *„Nyní následovala velikolepá zajisté a svého způsobu zcela nová část slavnostního průvodu. Akademikové vys. učení pražského čtyrstupem v dlouhých řadách nesli nesčíslné ty nádherné věnce, zdobené skvostnými stužkami, na nichž vytištěny vhodné nápisy věnovací.“*[70] Vzletně se o studentech vyjádřily další noviny: *„Nejkrásnější však pohled poskytovala tlupa následující. Bylo to asi 400 mladíků, studujících, černě oděných, jenž nesli věnce palmové, vavřínové a květinové skoro vesměs se stužkami, určené různými spolky, deputacemi a soukromými osobami na rakev zesnulého.“*[71]

Údaje o věncích se v periodikách, v biografiích a v písemných pramenech různí, několik informací je však zřejmých. Na rakev byl položen pouze věnec od rodiny[72] s bílými stužkami a nápisem *„Rodina Otci“*.[73] V kartonu ve fondu František Palacký je uchován účet *„pro blahorodého pana dr. Palackého“* z roku 1876, za věnec z čerstvých bylin zaplatil objednavatel zahradníku Wenzelu Kwochovi 20 zl.[74] Wenzel Kwoch byl známý pražský zahradník (v adresářích veden jako Handelsgärtner; Ziergärtner), působil v Emauzích a na Příkopech.[75] Patřil k respektovaným a vyhledávaným živnostníkům, účastnil se květinových výstav, noviny pochvalně informovaly o jeho aktivitách. Nabízí se otázka, jestli tento účet vystavil Wenzel

64 Čech: politický týdenník katolický, 2. 6. 1876, roč. 8, č. 125. Také in: Památka na pohřeb Františka Palackého v Praze dne 31. května 1876, s. 22.
65 Národní listy, 1. 6. 1876. Také in: Památka na pohřeb Františka Palackého v Praze dne 31. května 1876, s. 22.
66 ANM, osobní fond František Palacký, inv. č. 689.
67 Národní listy, 1. 6. 1876.
68 ANM, osobní fond Marie Červinková-Riegrová, karton 10, inv. č. 281.
69 Tamtéž.
70 Šumavan 10. 6. 1876, roč. 9, č. 24. s. 273.
71 Posel z východních Čech, 4. 6. 1876, roč. IV, č. 11.
72 Řezníček 1897, s. 351–352.
73 Pokrok, 1. 6. 1876, č. 151.
74 ANM, osobní fond František Palacký, inv. č. 714.
75 Prager Zeitung. Prag: Schönfeld, 27. 4.1862, č. 100, s. [2].

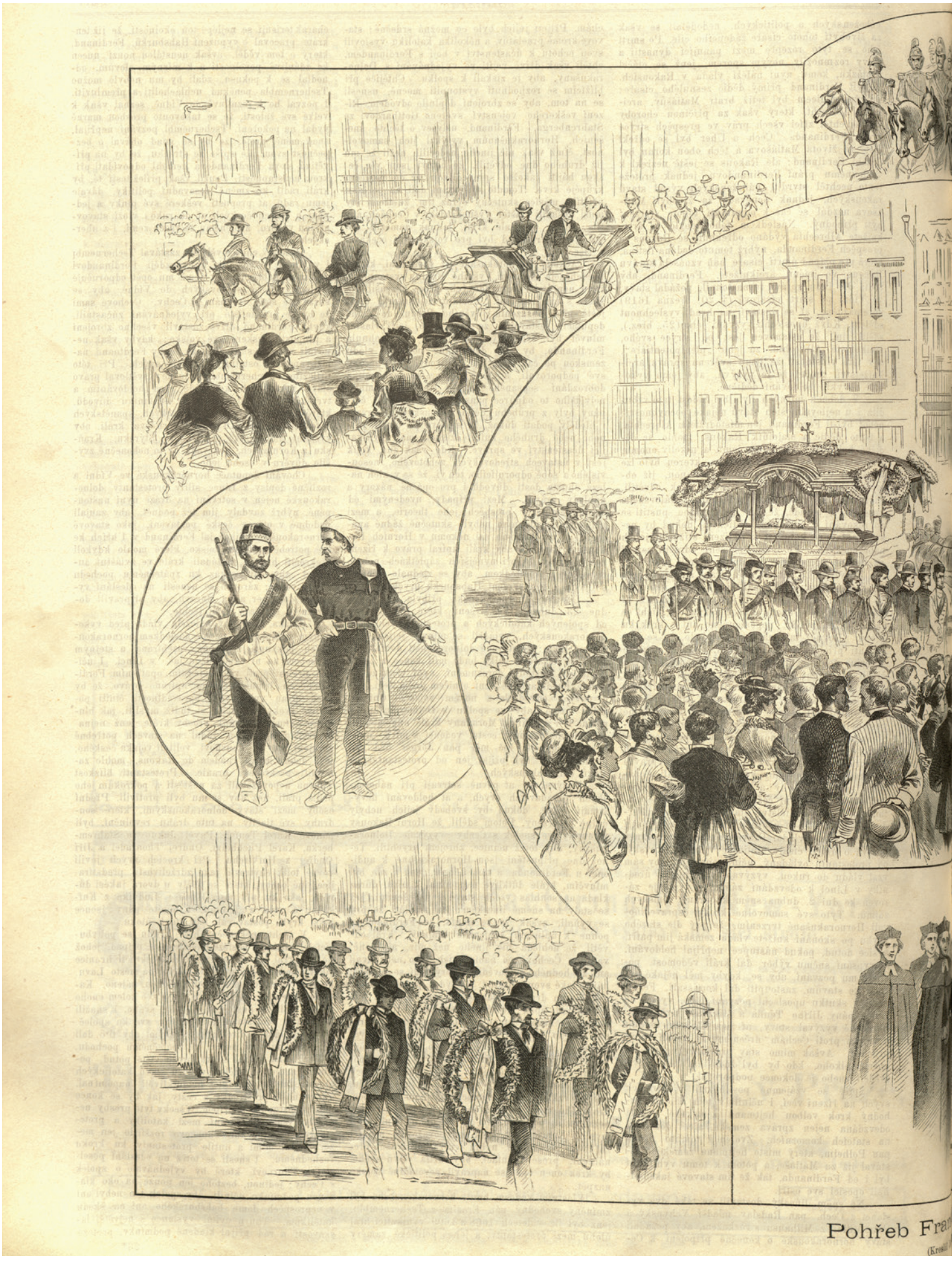
Kwoch za pohřební věnec určený pro pohřeb F. Palackého. Účet za zhotovení stuh ve složce není. Zřejmě podobný věnec s bílými květy jako rodina poslala i obec Rožnov – symbolicky věnec z horského kvítí z Radhoště.[76] Většina dalších věnců byla spletena z palmových a vavřínových listů.

Na vůz s rakví byly dány věnce od obce pražské, Měšťanské besedy pražské, Českého klubu, Sokola pražského, Akademického čtenářského spolku, od prince Jindřicha Hanavského[77] (nápis *„Dem grossen Palacký Heinrich Prinz von Hanau“*), od J. S. Skrejšovského.[78] Všechny stuhy z věnců, které jely na voze s rakví (kromě stuh od rodiny) byly uchovány ve sbírce Odd. starších českých dějin NM. Podle *Národních listů* byl na pohřebním voze podle předchozí domluvy jen věnec rodiny a obce pražské, pak zavěšen ještě věnec od prince Hanavského a věnec od Skrejšovského s nápisem *„Skrejšovský svému zastanci“*. Týdeník *Čech* uváděl, že celkem bylo věnců *nesčíslně* (na 500 kusů), převážně palmových a vavřínových s drahocennými fábory ve smutečních nebo slovanských barvách; dále byl otištěn seznam všech dárců.[79] Také *Moravská Orlice* zveřejnila seznam všech věnců, napočítali jich na 300 kusů se stuhami smutečními a slovanskými.[80] *Světozor* otiskl statistiku, že v průvodu bylo alespoň 50 000 lidí, věnců bylo napočteno 420, praporů 250, mezi nimi 36 sokolských.[81] Adolf Srb (1850–1933) ve svých vzpomínkách[82] napsal, že napočítal přes 500 kusů nádherných věnců a kytic. To Konstituční Pražský kalendář pro město i pro venkov ještě stovku přidal, když publikoval: *„Celkem přineseno přes 600 věnců s bohatými fábory. Všecky tyto skvostné věnce nemohly se ovšem dostati na rakev neb na pohřební vůz Palackého. Ba nestačily na ně ani zvláštní dva smuteční povozy, jež výbor pohřební k účelu tomu připraviti dal.“*[83] V brožurce *Památka na pohřeb Františka Palackého* je údaj, že bylo přineseno přes 600 věnců. Byl otištěn seznam dárců.[84]

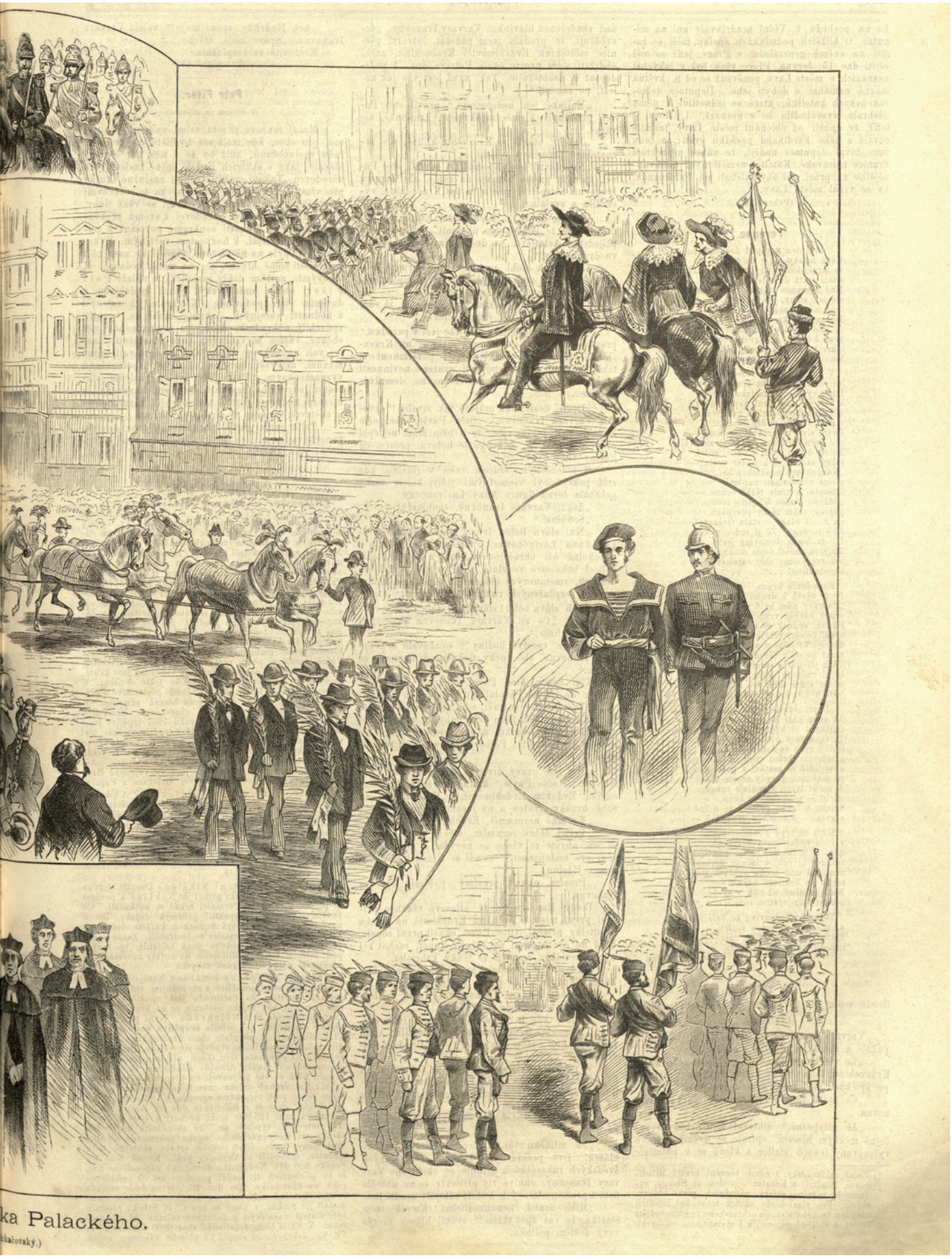
Je patrné, že skutečné množství věnců a stuh lze dnes již jen odhadovat, pravděpodobný počet se pohyboval v rozmezí 300–600 kusů. Přes tyto nejasnosti je zřejmé, že pro účastníky pohřbu musel být fascinující a jedinečný pohled nejen na mohutný dav, dlouhé řady smutečních vozů, ale i okázalou funerální výzdobu a v neposlední řadě množství věnců se stuhami.

Posel z Prahy psal o dalších zamýšlených osudech stuh: *Stuhy z věnců, které věnovány byly památce zvěčnělého Frt. Palackého, uloženy jsou na věčnou památku, jak jsme již byli oznámili, v Českém Museu. Jest jich celkem 277 a cena jejich páčí se na několik tisíc zlatých. Mimo to uložen byl v Museu věnec stříbrný (od pí. Šamberkové) a jiný shotovený z uměle dělaných pomněnek, jež též krášlily rakev zesnulého. Veškeré stuhy budou vystaveny ve zvláštní skleněné skříni a sice tak, aby nápisy a jméno toho, kdo je věnoval, bylo zřejmé vidět.“*[85] Lze se domnívat, že všechny stuhy nebyly nikdy vystaveny a byly celé desítky let uloženy v depozitáři. Vavřínový věnec z bílého kovu s nápisem *„Otci národa Fr. Palackému“* je ve sbírce skutečně uložen (inv. č. H2-2148).

76 Posel z Prahy, 2. 6. 1876.
77 Jindřich princ Hanavský (1844–1917), syn posledního kurfiřta Friedricha Viléma I. Hesenského, nejmladší bratr Viléma Hanavského, majitele panství Hořovice.
78 Světozor, 30. 6. 1876, roč. 10, č. 26.
79 Čech: politický týdenník katolický, 1. 6. 1876, roč. 8, č. 124.
80 Moravská Orlice, 1. 6. a 2. 6. 1876, roč. 14, č. 125 a 126.
81 Světozor, 2. 6. 1876, roč. 10, č. 22.
82 SRB, Adolf. Z půl století, II. V Praze: F. Šimáček, 1916, s. 27.
83 Konstitučnj Pražský kalendář pro město i pro wenkow: Nový Pražský kalendář pro město i pro venkov na obyčejný, 365 dní mající rok po Kristově narození 1877. W Praze: Tiskem a nákladem synů Bohumila Haase, 1847–1913, s. 113–117.
84 Památka na pohřeb Františka Palackého v Praze dne 31. května 1876, s. 8–12.
85 Posel z Prahy. Praha: Václav Nedvídek, 11. 6. 1876 (140), s. (2).

↑ Pohřební průvod. In: *Světozor*, 30. 6. 1876, roč. 10, č. 26.

ka Palackého.

kářovský.)

Pohřební stuhy a jiné památky ve sbírce Odd. starších českých dějin Historického muzea Národního muzea[86]

Soubor stuh z pohřbu Františka Palackého eviduje celkem 279 kusů. V depozitáři jsou i další stuhy z jeho rodiny. Několik stuh patřilo Marii Riegrové-Palacké (1833–1891) a Albínu Bráfovi (1851–1912). Dalšími osobnostmi, jejichž pohřební stuhy jsou uloženy v depozitáři, jsou Václav Hanka (1791–1861), Pavel Josef Šafařík (1795–1861), Antonín Marek (1785–1877), Jan Podlipný (1848–1912).

Stuhy přivázané k věncům sloužily nejen jako dekorace, ale i jako vyjádření národního cítění. Na běžných pohřbech bývaly stuhy bílé nebo černé, u národního pohřbu byla vhodná příležitost nechat zhotovit stuhy v českých a slovanských barvách a veřejně tak projevovat národní příslušnost. Není překvapivé, že většina stuh na Palackého pohřbu byla zhotovena ve dvou barvách – jedna stuha byla červená, jedna bílá a dohromady svázané tvořily dvoubarevnou mohutnou mašli. Na dalších exemplářích byly použity tři barvy – trikolora červeno-modro-bílá.[87] Bílá a červená jsou zemské barvy (český erb má v červeném poli stříbrného lva), v roce 1848 se stala červená a bílá národními symboly.[88] V témže roce přibyla k národním barvám ještě modrá („slovanský blankyt, symbol slovanské vzájemnosti“[89]) a česká národní a slovanská barevná kombinace se stala nejpopulárnější.

Stuhy byly různě široké a dlouhé, také zakončení mohlo být odlišné. Některé mají rovně střižené zakončení, jiné na rybinu, ty nejdražší mají přišity kovové třásně, sporadicky se vyskytují třásně textilní. Nápisem na stuze mohlo být připomenuto, kdo věnec daroval, byl to zároveň poslední vzkaz odcházejícímu. Většina stuh nese nápis, kde je zmíněn dárce a jméno Františka Palackého a jeho ustálené pojmenování Otec národa. Litery nápisu byly aplikovány ve formě papírových vystříhaných písmen, namalovány podle šablony nebo za tepla raženy přímo do textilního podkladu. Použité fonty jsou rovněž rozdílné. Některé stuhy jsou zcela bez nápisu, některé naopak nesou delší poselství.

Věnce darovaly různé subjekty a instituce: obce a města (např. Mladá Boleslav, Čáslav, Jaroměř, Líbeznice), okresy či území (např. vysokomýtský, královéhradecký, brandýský, karlínský, Opavsko), školy a studující (např. c. k. Vyšší reálka česká, studenstvo turnovské, chemikové České polytechniky, karlínští učitelé), ženské spolky (např. Ženské listy – Ženský výrobní spolek český – První škola ošetřování nemocných, Vlasta Žižkov, České ženské spolky v Americe, Spolek paní sv. Ludmily v Praze, býv. Americký klub dám), tělovýchovné jednoty a sportovní kluby (např. Sokol z různých lokalit, Tělocvičný spolek paní a dívek pražských, Slavoj, Český veslařský klub), politická a zájmová sdružení (např. Český klub, Akademický čtenářský spolek, Historický klub, Politický spolek v Brně, Klub národní strany svobodomyslné, Svatobor, dobrovolní hasiči Chrudim, ochotníci Turnov, Hlahol, zábavní spolek Olymp v Žižkově), měšťanské besedy, profesní spolky (např. Spolek sladovníků v Praze, Dělnická beseda v Ml. Boleslavi, Spolek řezníků v Plzni, Spolek krejčí novoměstských v Praze, Všehrd), žurnalisté a nakladatelé (např. redakce *Pokroku* – američtí Češi, redakce *Národních listů*, redakce *Brouska*, vydavatelství Slavie, J. Otto majitel knihtiskárny), kulturní instituce (např. Museum království českého, sbor Matice české, České průmyslové museum, Sbor pro zřízení národního divadla), finanční ústavy (např. Živnostenská banka, Pardubická záložna, Berní úřad pražský, Městská spořitelna pražská), jednotlivci (např. F. Skrejšovský, rodina Jungmannova, rodina Kohoutova, J. Clam-Martinic).[90]

86 Předkládané informace pocházejí mj. z restaurátorských zpráv, které jsou uloženy v archivu Odd. starších českých dějin NM. Zprávy vypracovala Bc. Anna Šrámková, materiálově-technologický průzkum realizovala společně s Ing. Petrou Korandovou. Děkuji kolegyním za skvělou spolupráci.

87 Různě kolísající odstíny barev jsou převážně způsobeny degradací materiálu.

88 MORAVCOVÁ, Mirjam. Národní oděv roku 1848: ke vzniku národně politického symbolu. Praha: Academia, 1986, str. 12.

89 MORAVCOVÁ, Mirjam. Národní oděv roku 1848: ke vzniku národně politického symbolu, str. 61.

90 Kompletní evidence II. stupně uložena na Odd. starších českých dějin NM.

Každá stuha je odlišná a jedinečná. Některé rozdíly jsou viditelné pouhým okem, jiné nám prokáže až materiálová analýza. Stuhy lze rozřadit do několika početných skupin, přičemž můžeme vytvořit velkou skupinu s červeno-bílou kombinací a druhou skupinu s trikolorní barevností. Stuhy mají povětšinou podobnou délku v maximálním rozmezí 100–150 cm, velikost vázačky také nebyla diametrálně odlišná (15–25 cm). Variuje i pravolevá orientace liter. Některé stuhy se vymykají výrazněji: stuhy ve žluté, modré a bílé kombinaci – Moravská Orlice; pouze dvě prosté úzké červené stuhy – obec Líbeznice; modrá a bílá barva – Umělecká beseda; pouze bílá varianta – Slovanská beseda ve Vídni, studentstvo turnovské, město Zlonice, Nový Bydžov, paní mladoboleslavské, bohoslovci pražští, Hlahol v Plzni; černý tisk na bílých stuhách – Společenstvo řezníků v Bydžově; stuha zakončena zlatou krajkou – Sokol jičínský; celočerná varianta – karlínští učitelé, *Národní Listy*, Sokol mělnický, Švandova divadelní společnost, Tělocvičný spolek paní a dívek pražských, redakce *Lumíra*, Moravané Lípa v Lipníku, královské město Plzeň, královské město Žebrák, knihtiskárna Ed. Grégra, město Vamberk; stuha dvouramenná, sešitá z barvy trikolory – Občanská záložna v Karlíně, Jednota českých mathematiků, Sbor pro zřízení Národního divadla; nápis vyšitý masivním dracounem – *„Dem Grossen Palacký Heinrich Prinz von Hanau“*; stuhy potažené smutečním flórem – Spolek Praha, Dívčí měšťanská škola staroměstská česká; stuha bílo-modro-červená s azbukou – od ruských čtenářů; bílá a černá kombinace – od úředníků na velkostatku Maleč; stuha červeno-zelená a bílo-žlutá – bez nápisu; dvě modrá ramena – Spolek zlatníků a stříbrníků pražských; německé barvy černá, červená a žlutá – Anton Viktor Goller, architekt (1833–1880).

K analýzám a restaurování byly v první etapě vybrány stuhy, které objednaly instituce úzce spjaté s činností Františka Palackého – Národní muzeum, Matice česká, Svatobor, Národní divadlo a *Národní listy*.

↑ Stuha z pohřbu F. Palackého s nápisem Museum království českého (H2-22334), foto: Národní muzeum.

H2-22334 stuha s nápisem Museum království českého (d. 124 cm)

Stuha s rozměrnou vázačkou je zhotovena z hedvábné tkaniny (plátnová vazba s rypsovým efektem) v bílé a červené barvě. K věnci byla původně připevněna černou tkanicí. Výztuž mašle a tkanice obsahují bavlnu a lýkové vlákno, spojovací šití je provedeno hedvábným vláknem. Na konci ramen stuh se nacházejí třásně, jejichž jádro je bavlněné. Vnější třásně jsou vyrobeny z bronzu (97 % Cu, 2,5 % Sn). Nápis je vypracován na jednotlivých papírových pokovených (mosazná slitina 64 % Cu, 12 % Zn) písmenech přilepených ke tkanině adhezivem organickým (celulóza) i anorganickým (hlinka s křemičitanem sodný).

↑ Stuha z pohřbu F. Palackého s nápisem Museum království českého (H2-22384), foto: Národní muzeum.

H2-22384 stuha s nápisem Museum království českého (d. 126 cm)

Druhá stuha s totožným nápisem je opět z hedvábné tkaniny (plátnová vazba s rypsovým efektem), s jedním ramenem v bílé a druhým v červené barvě. K přivázání sloužila zelená tkanice. Odlišné je složení bronzových třásní (91 % Cu; 0,6 Zn; 4 % Pb). Písmo je natištěno (88 % Cu, 11 % Zn; tzv. červená mosaz nebo tombak). Stuhy darované Národním muzeem jsou si na první pohled podobné, přesto nacházíme odlišnosti – prohození barev ramen, tisk nebo lepení liter, odlišný font, jiný materiál třásní. Domněnkou zůstává, zda byly objednány u jednoho dodavatele.

H2-22373 stuha s nápisem Sbor Matice české (d. 108 cm)

↑ Stuha z pohřbu F. Palackého s nápisem Sbor Matice české (H2-22373), foto: Národní muzeum.

Také Sbor Matice české zvolil nejběžnější variantu stuhy z hedvábné tkaniny v plátnové vazbě s rypsovým efektem. Třásně jsou bronzové s větší příměsí olova (89 % Cu, 0,6 % Zn, 10 % Pb). Složení natištěného písma je odlišné – na červené stuze se jedná o měďnatý amalgán (37 % Cu, 6 % Zn, 55 % Hg), na bílé o mosaz/tombak (81 % Cu, 16 % Zn).

H2-22208 stuha s nápisem Archaelogický sbor Musea království českého (d. 102 cm)

↑ Stuha z pohřbu F. Palackého s nápisem Archaelogický sbor Musea království českého (H2-22208), foto: Národní muzeum.

Jednoduchá varianta červeno-bílé stuhy s rovným střižením s bílou tkanicí na přivázání je opět hedvábná tkanina v plátnové vazbě. Nápis byl na tkaninu natištěn, složení zlatavých liter (78 % Cu, 16 % Zn) upozorňuje na mosaz, což potvrzuje i zelená koroze. Adhezivum je na bázi nitrátu celulózy.

↑ Stuha z pohřbu F. Palackého s nápisem Svatobor (H2-22280), foto: Národní muzeum.

H2-22280 stuha s nápisem Svatobor (d. 136 cm)

Stuha je tvořena dvěma rameny s mašlí. Použitá tkanina z hedvábí a bavlny v plátnové vazbě s rypsovým efektem. Materiálem šicích nití bylo hedvábí i bavlna. Písmena na zlatavém papíře byla na tkaninu přilepena.

↑ Stuha z pohřbu F. Palackého s nápisem Sbor pro zřízení národního divadla svému členu a bývalému předsedovi (H2-22421), foto: Národní muzeum.

H2-22421 stuha s nápisem Sbor pro zřízení národního divadla svému členu a bývalému předsedovi (d. 94 cm)

Stuha má dvě ramena spojená mašlí. Každé rameno je tvořeno sešitím tří hedvábných tkanin v bílé, červené a modré barvě. V bílé tkanině je pro větší efekt zatkané kovové vlákno stříbrné barvy. K přivázání k věnci sloužila modrá stuha. Zlatavý nápis byl natištěn.

H2-22409 stuha s nápisem Ředitelství českého zemského divadla památce Tvoji Čest a sláva (d. 170 cm)

↑ Stuha z pohřbu F. Palackého s nápisem Ředitelství českého zemského divadla památce Tvoji Čest a sláva (H2-22409), foto: Národní muzeum.

Předmět náleží do skupiny stuh se třemi rameny v barvě červené, bílé a modré. Rypsová tkanina z hedvábí a bavlny je jednoduše zakončena zaobleným střižením. K připevnění k věnci sloužila bílá tkanice. Zlatavý nápis byl natištěn.

H2-22377 stuha s nápisem Slavnému dějepisci českého národa Redakce Národních Listů (d. 153 cm)

↑ Stuha z pohřbu F. Palackého s nápisem Slavnému dějepisci českého národa Redakce Národních Listů (H2-22377), foto: Národní muzeum.

Jedna z mála černých variant má dvě relativně úzká, ale dlouhá ramena. Provedena opět z hedvábné tkaniny v plátnové vazbě s rypsovým efektem. Za šicí materiál sloužilo hedvábí. Chybí zde jinde přítomné vyztužení hlavice mašle a tkanice k přivázání. Nápis, oproti jiným nápisům subtilnější, byl natištěn ve stříbřité barvě. Stříbřité třásně jsou tvořeny bavlněnou duší a kovovou lamelou.

Popisovaný pohřeb pochopitelně velmi prožívala i jeho vnučka Marie Červinková-Riegrová. Ze smutku se léčila sdílením pocitů se svými blízkými a vypsáním se do deníku.[91] Ulehčit jí mohlo i uchování předmětů z posledních dědečkových dní. Schovala si věci z Palackého nočního stolku – slupky od pomeranče (nedochovaly se), krabičku od léků (morfiové prášky), svíčku a sirky. Po pohřbu si sestavila drobný (dnes velmi degradovaný) sešitek s nadpisem *Památky z dědečkova pohřbu*. Při pohřbu postupně sesbírala drobnosti, které jí měly v budoucnu celou událost připomínat. Na jedné stránce je připevněné třepení z černé soukenné pokrývky, na níž stála Palackého rakev v salonu domu v (tehdy) Pasířské ulici. Na další stránce je prostřednictvím Mariina zápisu potvrzeno, že Palackého nejbližší nechali zhotovit věnec s bílými květy a bílou stuhou s nápisem Otci rodina. Při spouštění rakve si Marie pár kvítků utrhla, zbytek věnce byl rozebrán davem. Usušila si azalky, které byly kolem rakve na Staroměstské radnici, a myrtu a konvalinky z bílé kytice, jež zůstala u katafalku ležet jako poslední. F. L. Rieger je podal své dceři a ta si je vezla celou dobu s sebou na lobkovický hřbitov, stejně jako květ, který ležel v pohřebním voze. Na další stránce je připevněna malá větvička cypřiše, jenž rostl u Palackého hrobu. A kousek první růže z lobkovické zahrady, kterou pro Marii utrhla její sestřenice Olga Palacká. V červnu 1876 si Marie předsevzala, že *„o dědečkově smrti nesmím zapomenout psát, též chci urovnat památky po něm“*.[92]

Závěr

Věnec jako prastarý symbol nesmrtelnosti, zmrtvýchvstání a také vítězství měl už v antickém Řecku zemřelému zajišťovat posmrtný klid. Byl také projevem vděčnosti pozůstalých za naplněný život zesnulého. V případě Františka Palackého byla reakce „jeho“ národa velmi intenzivní. Hmotným dokladem úcty a truchlení mohou být i necelé tři stovky dochovaných stuh. Podle svědectví pamětníků a seznamů v periodikách jich bylo původně víc. Přesto i tento redukovaný soubor nám podává svědectví o množství spolků i jednotlivců, kteří tímto darem vyjádřili svou lítost nad ztrátou Otce národa. Rozsah kolekce vyžaduje postupné a uvážlivé zpracování. Zhodnocení památek spojených s osobností Františka Palackého, ke kterému dalo impuls 150leté výročí úmrtí, tak zůstává badatelským úkolem i v následujících letech.

91 ANM, osobní fond Marie Červinková-Riegrová, karton 10, inv. č 281.
92 Tamtéž.

SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

PRAMENY

Národní muzeum Historické muzeum Oddělení starších českých dějin, archiv oddělení a přírůstková agenda, evidence I. a II. stupně (č. př. 101/69 – 12. 12. 1967 předávací seznam Památník F. Palackého); restaurátorské zprávy

Archiv hlavního města Prahy, Magistrát hlavního města Prahy I., Soupis pražského obyvatelstva 1830–1910 (1920)

Archiv hlavního města Prahy, Magistrát hlavního města Prahy, Protokoly schůzí rady městské (duben–červen 1876)

Archiv Národního muzea, osobní fond Červinková-Riegrová Marie, NAD č. 131

Archiv Národního muzea, osobní fond Palacký František, NAD č. 268

Archiv Národního muzea, osobní fond Rieger František Ladislav, NAD č. 303

Archiv Národního muzea, osobní fond Rieger Bohuš, ml., NAD č. 302

Archiv Národního muzea, osobní fond Riegrová Marie, NAD č. 304

Národní archiv, Digitalizované pobytové přihlášky pražského policejního ředitelství (konskripce), 1850–1914

Inventáře

Archiv Národního muzea, Písemná pozůstalost Františka Palackého a jeho blízkých (1772–1968), zpracovala J. Hoffmannová, 1976

Archiv Národního muzea, Marie Červinková-Riegrová (1854–1895), inventář č. 58, NAD č. 131, zpracovala Emilie Pecharová a Lucie Swierczeková, Praha 1975 a 2005

AKADEMICKÉ PRÁCE

MÁŠA, Pavel. „Kus české historie je ukončen“: Pohřební a vzpomínkové rituály při úmrtí zakladatelů české politiky. Brno, 2015. Magisterská diplomová práce. Historický ústav, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita. Vedoucí práce PhDr. Zdeňka Stoklásková, PhD.

MÁŠA, Pavel. Poslední věci vlastence: Smrt a pohřeb Františka Palackého. Bakalářská práce, vedoucí PhDr. Zdeňka Stoklásková, Ph.D. Brno: Historický ústav, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2013.

PERIODIKA

Brousek: politický denník prostonárodní. V Praze: J. S. Skrejšovský, 1874–1879.

Čech: politický týdenník katolický. Praha: Antonín Schmitt. 1869–1937.

Evanjelický církevník: časopis věnovaný zájmům evanjelické církve A. V. v zemích koruny České a koruny Uherské. Nové Město nad Metují: Karel E. Lány, 1870–1920.

Lumír: týdenník beletristický. Praha: Tisk a náklad Kateřiny Jeřábkové. [1851-].

Moravská Orlice. V Brně: František Uman, 1863–1943.

Národní listy. Praha: Julius Grégr, 1861–1941.

Národní politika. Praha: V. Nedoma, 1883–1891.

Pokrok: orgán českého lidu venkovského. Praha: Emil Hrabal, 1869–1886.

Posel z Prahy: občanské noviny. Praha: Václav Nedvídek, 1869–1879.

Posel z východních Čech. Chrudim: Josef Benoni, 1873–1885.

Prager Zeitung. Prag: Schönfeld, 1825–1919.

Sokol: časopis zájmům tělocvičným věnovaný. Praha: Miroslav Tyrš, od 1871 s přestávkami.

Slovanský kalendář na obyčejný rok. V Praze: J. Otto, 1871–1914.

Světozor: Obrázkový týdeník. Praha: František Skrejšovský. 1869–1899.

Svobodný občan: Časopis věnovaný lidu našemu. V Slaném: Fr. Neubert. 1872–1935

Šumavan: týdenník pro zábavu a poučení. Klatovy: Max. Čermák. 1868–1945.

LITERATURA

Adressen-Buch der königlichen Haupstadt Prag für das Jahr. Prag: Gottlieb Haase Söhne, 1846–1847.

Kalendář paní a dívek českých na rok 1888. 1888, roč. 1. V Praze: Tisk a náklad F. B. Batovce, 1888.

Konstituční Pražský kalendář pro město i pro venkov: Nový Pražský kalendář pro město i pro venkov na obyčejný, 365 dní mající rok po Kristově narození 1885, roč. 37. V Praze: Tiskem a nákladem A. Haase, dříve Bohumila Haase synů, 1885.

Památka na pohřeb Františka Palackého v Praze dne 31. května 1876. V Praze: Nákladem Aloise Hynka, 1876.

Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého. V Praze: Matice česká, J. Otto, 1898.

Památník Palackého 1926. Valašské Meziříčí: Osvěta, nákladem sokolské župy Palackého, 1926.

RAKOUSKO-UHERSKO a REBEC, Tomáš. Obnovený řád živnostenský: zákon daný dne 5. února 1907 (říšského zákonníku číslo 26), 1907.

Vilímkův průvodce po Praze a po výstavě. V Praze: Jos. R. Vilímek, 1891.

ARIÈS, Philippe. Dějiny smrti. Každodenní život. Praha: Argo, 2020.

BLOUDEK, František (ed.). Živnostenský řád ze dne 20. prosince 1859, č. 227 ř. z., s předpisy jej doplňujícími a pozměňujícími, s předpisy souvisejícími, judikaturou nejvyššího správního soudu a nejvyššího soudu, výnosy ústředních úřadů a posudky obchodních a živnostenských komor. Praha: Československý Kompas, 1948.

BRANDL, Vincenc. Život Karla Jaromíra Erbena. Tiskem Moravské akc. knihtiskárny, 1887.

ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. Marie Riegrová rodem Palacká: Její život a skutky. Praha: Nákladem obce pražské. Národní tiskárna a nakladatelství v Praze, 1892.

FRIČ, Josef Václav a TAUB, Hugo. Paměti J. V. Friče. Praha: Evropský literární klub, 1939.

GRUND, Antonín. Karel Jaromír Erben. V Praze: Melantrich, 1935.

CHALOUPECKÝ, Václav. Fr. Palacký. Praha: Mánes, 1912.

KÁLAL, Karel. Čtení o Františku Palackém. Brno: Nový Lid, 1926.

KISCH, Egon Erwin. Pražský pitaval. Praha: Pokrok, 1933.

KOŘALKA, Jiří. František Palacký (1798–1876): Životopis. Praha: Argo, 1998.

KOŘALKA, Jiří (ed.). Lobkovický zámek v Neratovicích v životě a díle Františka Palackého. Praha: Nakladatelství Akropolis, 2007.

KUNC, F. J. Od počátku až do skonání světa. V Praze: Spolek Pieta, sdružení pro rozvoj pietní kultury našich hřbitovů v ČSR, 1938.

LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ, Anna. Lidé minulých dob: kniha lidských a básnických osudů. Praha: Evropský literární klub, 1940.

LEŠER, Václav. Adressář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Holešovic-Buben, Karlína, Smíchova, Kr. Vinohradů a Žižkova: 1884–1910. 1. V Praze: Nákladem důchodův obce pražské, 1901.

MÁŠA, Pavel. Poslední věci vlastence: Smrt a pohřeb Františka Palackého. Pražský sborník historický. 2016, roč. 44, s. 43–97.

MORAVCOVÁ, Mirjam. Národní oděv roku 1848: ke vzniku národně politického symbolu. Praha: Academia, 1986.

NEKULA, Marek. Smrt a zmrtvýchvstání národa: Sen o Slavíně v české literatuře a kultuře. Praha: Karolinum, 2017.

PEŘINA, Antonín. Městem mrtvých: praktický průvodce hřbitovy olšanskými král. hlavn. města Prahy. V Praze: Jos. R. Vilímek, [mezi 1889 a 1896].

RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Maryša. Ozářené krby: Vlastenecké rodiny české. I. vydání. Praha: Dělnické nakladatelství v Praze, 1945.

RAK, Jiří. Pohřeb jako národní manifestace. In: LORENZOVÁ, Helena a PETRASOVÁ, Taťána (ed.). Fenomén smrti v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 20. ročníku sympozia k problematice 19. století, Plzeň 9.–11. března 2000. Praha: KLP, 2001.

ŘEZNÍČEK, Václav. Velký Čech: život, působení a význam Fr. Palackého, otce národa. Praha: Jos. R. Vilímek, 1897.

SCHULZ, Ferdinand. Josef Jungmann. V Praze: Spolek pro vydávání laciných knih českých, 1873.

SOJKA, Jan Erazim, CVEJN, Karel (ed.). Naši mužové: biografie a charakteristiky. Praha: Melantrich, 1953.

SRB, Adolf. Z půl století, II. V Praze: F. Šimáček, 1916.

STRETTIOVÁ, Marie. O starých časech a dobrých lidech. Praha: Topičova edice, 1947.

ŠMAHEL, František, DOLEŽALOVÁ, Eva (ed.). František Palacký: dějiny a dnešek: 1798–1998: sborník z jubilejní konference. Praha: Historický ústav AV ČR, 1999.

ŠTAIF, Jiří. František Palacký: Život, dílo, mýtus. Praha: Vyšehrad, 2009.

ŠTAIF, Jiří. Smrt a druhý život Františka Palackého: Sondy do marginálních skutečností let 1876–1926. In: LORENZOVÁ, Helena a PETRASOVÁ, Taťána (ed.). Fenomén smrti v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 20. ročníku sympozia k problematice 19. století, Plzeň 9.–11. března 2000. Praha: KLP, 2001.

ŠTĚDRÝ, Bohumil (ed.). Zákony, nařízení a jiné místní předpisy mimo řád stavební platné pro král. hlav. město Prahu, jakož i některé předpisy týkající se obcí okolních a různých ústavů pražských: Díl 2. C. k. policie: policie místní: řády uliční, čelední, policie říční, zádušní a hřbitovní: policie živnostenská: tržnictví: všeobecná nemocnice: c. k. úřady: školství: různé. Praha: Důchody obce královského hlavního města Prahy, 1911.

TRAUB, Hugo. František Palacký, otec národa. Praha: Státní nakladatelství, 1926.

ZELENÝ, Vácslav. Život Josefa Jungmanna. Praha: A. Hlavatá, 1873.